

УДК 930.1:255(477)

М 51

Василь МЕНЬКО

РОГАТИНСЬКЕ ЦЕРКОВНЕ БРАТСТВО У СВІТЛІ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В історіографії православної церкви чільне місце належить працям про православні церковні братства. У статті проаналізовано науковий доробок та внесок істориків у вивчення рогатинського братства. Висвітлено особливості розвитку історіографії проблеми в контексті тогочасних умов розвитку, показано основні напрями та досягнення. Стверджується, що деякі праці дослідників хибують односторонністю, яскраво вираженим конфесійним підходом.

Ключові слова: братства, церква, митрополія, єпархія.

Студії з історії братського руху на теренах Західної України мають давні традиції, однак узагальнення та критичний аналіз нагромадженого матеріалу розпочалися недавно, оскільки в радянській період ця проблема висвітлювалась тенденційно, спрощено. Історія церкви і церковних братств стала одним із пріоритетних напрямів лише сучасної української історіографії. До малодосліджених тем належить історія та історіографія церковного братства в м. Рогатин Львівської єпархії. На сьогоднішній день немає окремого комплексного дослідження історії церковних братств цього міста, що і обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою цієї статті є проаналізувати історіографічний доробок науковців, який присвячений особливостям братського руху в Рогатині, виявити основні напрями та тенденції розвитку теми у вітчизняній науці, визначити малодосліджені і не вивчені питання даної проблеми.

Перші спроби подати основні етапи та простежити особливості братського руху в Рогатині здійснив А.Петрушевич у фундаментальному дослідженні “Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год” [14]. Недоліком праці, як правильно зазначає М.Капраль, стало те, що автор “розчинив” факти з минулого українців XVII – XVIII ст. у своєрідній симбіозній мегаісторії Галичини [4, 27]. А.Петрушевич подає ті чи інші вістки з історії рогатинського братства в контексті історичного, економічного та культурного розвитку Галичини та Львівського Ставропігійного братства. Відзначаючи роль рогатинського братства при церкві Різдва Богородиці, дослідник пише, що в 1627 р. львівський єпископ Єремія Тисаровський окремою грамотою стверджує статут дочірнього молодшого братства при церкві св. Духа [4, 457]. Автор фіксує на теренах Рогатина діяльність двох жіночих монастирів.

Окремо А.Петрушевич звертається до боротьби рогатинських братчиків із засиллям католицизму. Він зазначає, що у спільному листі руського духовенства від 5 квітня 1641 р. на підтримку руської церкви підписався рогатинський священник Симеон, усе місцеве духовенство та члени братства [4, 68 – 69, 90].

Ряд вісток щодо братського руху в Рогатині подав А.Криловський. Дослідник детально розглянув причини та хід конфлікту між Гедеоном Балабаном і львівським та іншими братствами, простежив за діяльністю братів Рогатинців, за стосунками рогатинського братства з патріархом та подав списки братчиків, які вписалися до Львівського Ставропігійу. Чи не найбільшою заслугою автора стало те, що серед вписаних братчиків автор подає 11 прізвищ жителів Рогатина, троє з яких були пов’язані родинними узами [8, 145, 147, 148].

Чи ненайбільший внесок у вивчення рогатинського братства зробив львівський історик Я.Ісаєвич [3]. Дослідник вказує на те, що серед ініціаторів заснування Львівського Успенського братства були два вихідці з Рогатина, львівські сідлярі Юрко та Іван Рогатинці. Саме під їх впливом у 1589 р., взявши за основу статут львівського братства, організаційно оформилося в Рогатині окреме братство. Воно, як і більшість тогочасних братств, не лише користувалося статутом львівського братства, а й використовувало його у практичній

діяльності, виступало не лише проти католицизму, а й проти засилля православного духовенства, ставало на захист православних міщан [3, 36 – 37, 41, 50].

Звертаючись до складу братства, Я.Ісаєвич наголошує, що на відміну від братств великих міст рогатинське братство, як і інші братства малих міст об'єднувало переважно все українське населення, яке проживало на терені тієї чи тієї парафії, що сприяло розвитку культури в міських осередках. Членами братства міг стати кожен православний, незалежно від свого соціального становища, національності та майнового стану [3, 46 – 60].

Аналізуючи участь братства у суспільно-політичному житті краю, Я.Ісаєвич звертає увагу, що у 90-х рр. XVI ст., протягом 15-ти років львівське, рогатинське та інші братства активно виступали проти львівського православного єпископа Гедеона Балабана, який прагнув зробити освіту привілеєм виключно для вищих прошарків та духовенства. На його думку, конфлікт особливо загострився у 1589 – 1590 рр. Яскравим прикладом боротьби з Гедеоном Балабаном стали події в Голих Горах. У 1588 р Балабан вступив у конфлікт із місцевим братством, прагнучи ліквідувати його статут, що був укладений за зразком львівського і надати новий, власний. Одного з ініціаторів заснування братства, колишнього єврей-вихреста попа Васька єпископ у 1591 р. піддав анафемі. Згодом, під час перебування цього попа у Рогатині, Гедеон Балабан заарештував його, наказав прив'язати ланцюгом до воза, відвіз його до Стратина, де протягом чотирьох днів утримував у в'язниці.

Як видно зі скарги братчиків, єпископ “братство темницями мучивши и дидаскалов школьних побивши, от места изгнал”. Згодом Балабан поставив попом Федора Крутеня, який “не лише братству, але й шпиталю, школам покоя не дає”. Рогатинське братство, будучи колективним членом Львівського, активно включилося в боротьбу з єпископом [3, 72 – 82]. Імовірно, що не останню роль в активній участі братчиків Рогатина в конфлікті відіграло те, що серед побитих слугами Г.Балабана учнів братської школи у Львові був дванадцятилітній Ясько – син рогатинського міщанина Федора Грека [3, 169].

Як зазначає Я.Ісаєвич, боротьба із прагненням духовенства втручатися у справи братства тривала протягом всього його

існування. Так, у 1627 р. київський митрополит Йов Борецький вимагав, щоб братство допускало священників на свої засідання, та зазначав, що “в братстві велика зневага стану духовному...” [3, 82].

Простежуючи за політичним становищем братства у Рогатині, Я.Ісаєвич робить висновок, що економічний занепад Речі Посполитої у XVIII ст., посилення соціального та національного гніту негативно відбилося на братському русі. Активність рогатинського братства значно знизилася. Не маючи змоги відкрито боротися з вищим духовенством, воно активно виступало за обмеження впливу священників. Рогатинське братство, як і більшість братств, зуміло домогтися права виборності священників. Кандидати до духовного сану в XVII – XVIII ст. зобов’язувалися не брати за хрещення, шлюб і похорони понад встановленої такси і не втручалися у справи братств [3, 42, 83].

Окрему увагу дослідник звернув на освітню та благодійницьку діяльність рогатинського братства. Учений зауважує, що, займаючись налагодженням взаємодопомоги міщан, братство взяло на себе утримання шпиталю. Воно забезпечувало його приміщенням, дровами та харчами, надавало позики окремим учням та бакалаврам. Займалося братство й фінансовими операціями, володіло рухомим і нерухомим майном [3, 67 – 69].

Аналізуючи становище місцевої братської школи, дослідник говорить, що її становлення та розвиток відбувся під безпосереднім впливом братської школи у Львові. Рогатинське братство неодноразово прохало Львівську Ставропігію надіслати вчителів до їхньої школи. Так, у Рогатині між 1645 – 1649 рр. вчителював Федір Вишнянський, що був вельми освіченою людиною та мав власну бібліотеку [3, 138, 148]. Певний час у Рогатині вчителював і дрогобицький дидакал Василь Богоносик. Відзначає дослідник плінність учительських кадрів у школі та появу так званих “мандрівних учителів”. Так, у братській школі м. Стрий викладали бакалаври, які примандрували з різних містечок Галичини (Бучача, Рогатина, Угнева, Дрогобича).

Підводячи своєрідний підсумок дослідження, Я.Ісаєвич зазначає, що історію братств малих міст потрібно вивчати в

контексті історичного розвитку Львівського братства, яке виражало їхні інтереси, нерідко виступало від їх імені на сеймах та сеймиках, брало активну участь у політичному житті краю [3, 113].

Сакральні пам'ятки давнього Рогатина, іконостас церкви св. Юра та св. Духа, місцева малярська школа привертали побіжну увагу Г.Логвина, Л.Міляєвої, П.Жолтовського, В.Овсійчука [9], [11]. За їхніми спостереженнями, період найбільшого піднесення та діяльності рогатинського художнього осередку припадає на першу половину XVII ст. Водночас у місті з'являються сакральні монументальні ансамблі, над якими працювали значні групи місцевих та приїжджих майстрів, передовсім львівських. У 1642 р. було споруджено новий іконостас для церкви Різдва Богородиці. Через 8 років великий іконостас з'являється в церкві св. Духа. Серед місцевих майстрів вони виділяють маляра Кузьму (1965 р.), якому приписують апостольський чин старого іконостаса церкви св. Духа. Із Рогатина походив відомий маляр Павло Ріг, активна діяльність якого припала на 1581 – 1590 рр. Між 1622 – 1624 рр. львівську П'ятницьку церкву розписував маляр-рогатинець Дмитро Борискович. 1637 р. у Рогатині працював маляр Федір, а в 1639 р. Лука Стефанович продає рогатинському війту та ювеліру Григорію Александровичу батьківський будинок на ринковій площі.

Історія братського руху в Рогатині, архітектура та іконостас братської церкви св. Духа стали предметом дослідження В.Мельника [16]. Дослідник наголошує, що у 1589 р. братство було засноване при церкві Різдва Богородиці й мало на меті згуртувати навколо себе рогатинське міщанство. Заснування братства при церкві св. Духа дослідник, слідом за А.Петрушевичем, відносить до 1627 р.

Звертаючись до історії та архітектури церкви св. Духа історик підкреслює, що будівництво церкви св. Духа, а згодом і нового іконостасу в ній, на одному із найбільших міських передмість було зумовлене виключно практичними потребами. У 60-х рр. XVI ст. тут налічувалося 104 двори. Критичний підхід автора до з'ясування дати побудови храму дав змогу В.Мельнику поставити під сумнів версію про побудову храму між 1644 – 1648 рр. Учений, акцентуючи увагу на існуванні у церкві надмогильної плити міщанина Федора Гордогатки (помер у 1625 р.), простежуючи особливості архітектури храму,

погоджується із думкою львівського мистецтвознавця В.Вуйцика, що церква була споруджена у 1598 р. [12, 246].

Особливу увагу звернуто на дзвіницю Святодухівської церкви, перша згадка про яку припадає на 1649 р. Цього року місцевий братчик Стефан Турчин, заповідаючи частину свого майна братчикам і церкві, надає 28 зл. і 15 гр. на підмурування дзвіниці. Дзвіниця первісно розташовувалася на березі р. Гнила Липа, але загроза зсуву змусила братство у 1675 р. перенести її під саму церкву.

Найдетальніше дослідник проаналізував іконостас та живопис церкви. Він підкреслює, що іконостас 1650 р., який спорудили на замовлення молодшого братства за старшинства Якова Волове Око, виготовляли два майстри, які не поступалися один одному в майстерності [16, 15 – 46].

Підсумовуючи, варто підкреслити, що акцентування уваги на архітектурі та живописі храму св. Духа, не дало можливості автору детально простежити за історією місцевого братства.

Ряд зауваг щодо діяльності рогатинського братства в контексті розгляду суспільно-політичної і церковної історії київської митрополії кінця XVI – першої половини XVII зробила С.Лукашова [10]. Першою згадкою про братство є уставна грамота патріарха Єремії від 1589 р. На думку дослідниці, рогатинське братство у боротьбі з Гедеоном Балабаном було повністю солідарне із Львівським Ставропігійним братством. Саме єпископ був винен у розгортанні конфлікту з рогатинським братством в 1589 р., яке на 1586 р. нараховувало 11 осіб. Простежуючи за поширенням самого конфлікту, С.Лукашова зазначає, що Г.Балабан за допомогою орендаторів міста та магістрату скликав спеціальну “комісію”, конфіскував у братчиків майно, братську касу та вигнав їх із храму Різдва Пресвятої Богородиці. Старший братчик Федір Грек просидів у єпископській в’язниці два місяці, а братська церква була закрита аж до спеціального дозволу патріарха Єремії в 1589 р. Незважаючи на перемогу львівських і рогатинських братчиків, Г.Балабан черговим розпорядженням забороняє відправи у церкві та спілкування братчиків із міщанами. Окрім того, розпочалися переслідування самих братчиків та їхніх родин. Водночас, єпископ благословляє діяльність нового підвладного

йому братства на чолі з бургмістром Іваном Коціаном. У 1594 р. митрополит Михайло викликав старших нового братства на Брестський собор над судом над ними та Г.Балабаном. Дослідниця відзначає, що окрема грамота собору 1594 р. з цього питання відсутня (можливо, не збереглася), але соборна постанова вимагала ліквідації усіх братств, створених Г.Балабаном на протигагу Львівському Ставропігійному рухові [10, 147, 149, 193, 205].

Ідеологія братського руху, на думку дослідниці, була направлена на очищення православних обрядів від чужорідних та суперечливих моментів. На підтвердження своєї тези вона наводить приклад суперечки щодо ікон із зображенням Бога-Отця. Взимку 1591 р. митрополит Михайло Рогоза відвідав Рогатин, де йому показали ікону з зображенням сивого старця. Митрополит наказав забрати її з Церкви Різдва як таку, яка порушувала православний канон. Дотримуючись вимог рогатинського братства, аналогічна ікона була забрана із храму галицького братства. Митрополит благословляє галицьких та рогатинських братчиків та передає їм друковані тексти соборних постанов. У відповідь Гедеон Балабан подає у суд на старших братчиків, звинувачує їх у створенні нової секти та іконоборстві. Грамоту про розпорядження митрополита він не прийняв і заборонив вивішувати її у храмі [10, 219 – 220, 232].

Дослідниця наголошує, що конфлікт стосовно рогатинської та галицької ікон зайшов настільки далеко, що Балабана звинуватили у ересі. Щоб довести правильність своєї позиції, митрополит говорить, що “бог, нестерпівши ересі, кинув грім з небес і розірвав ікону”. На її думку, така фраза митрополита не відповідає дійсності, а є лише свідченням знищення ікони самими братчиками [10, 221].

Простежуючи на основі широкого джерельного матеріалу за контактами львівського та рогатинського братств, Лукашкова С.С. зазначає, що підтримку рогатинському братству забезпечили львівські братчики Юрій та Іван Рогатинці, вихідці з Рогатина. Те, що рогатинське братство підтримувало тісні контакти зі Львовом, надавало йому певні вигоди. Львівські братчики підтримали рогатинців у боротьбі з Г.Балабаном і його братами, допомагали

місцевій школі літературою, підбирали кандидатури вчителів і священників тощо [10, 142 – 144, 146 – 147].

Останніми роками, із своєрідним ренесансом краєзнавчих досліджень Галичини, з'являється низка праць з історії Рогатинщини [6], [7], [13], [15] та окремих населених пунктів [15]. Маємо й чимало розвідок та окремих статей, присвячених рогатинському братству. У них увага здебільшого зосереджена на філософському обґрунтуванні братського руху (Ю.Шустова) [18], перевиданні уже відомих в історіографії грамот і документів з історії братств Рогатинщини (Д.Гринчишин) [1], [2] тощо. Спробу комплексно подати історію братства в Рогатині здійснив львівський краєзнавець Р.Коритко. Водночас наголосимо, цей автор скористався джерельним потенціалом праць Я.Ісаєвича, Н.Шестакової, що надало його оповіді компілятивного характеру [5].

Підсумовуючи наявний доробок з історії церковних братств міста Рогатин, зауважимо, що більшість проаналізованих праць є недосконалими і хибують численними недоліками, зокрема в хронології та окремих персоналіях. Недостатньо вивчені науковцями особливості відносин між обидвома рогатинськими братствами та вплив львівського братства на суспільно-політичний і культурний розвиток руської (української) громади Рогатина. Потребують сучасного пояснення конкретні обставини, зокрема ставлення рогатинських братств до унії, не з'ясовано детально і причини занепаду братського руху в Рогатині.

Джерела та література

1. Гринчишин Д. Давні пам'ятки з Рогатинщини // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали Другої наук. конференції. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2001. – С. 36 – 43.

2. Гринчишин Д. Українські пам'ятки XVI – першої половини XVII ст., писані на Рогатинщині // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали третьої наукової конференції. Рогатин, 26 березня 2002 р. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України 2005. – Т. 4. – С. 31 – 59.

3. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVIII ст. – К: Наук. думка, 1996. – 250 с.

4. Капраль М. Національні громади Львова XVI – XVIII ст. (соціально-правові взаємини). – Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2003. – 456 с.

5. Коритко Р. Історія церковного братства в Рогатині // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали третьої наукової конференції. Рогатин, 26 березня 2002 р. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2005. – Т. 4. – С. 119 – 124.

6. Кравченко О. Причинки до історії Рогатина // Рогатинська земля: Зб. історико-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів / Гол. ред. О.Кудрик. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1990. – Т. 2. – С. 22 – 27.

7. Кравченко О. Рогатинщина на протязі віків // Рогатинська земля: Збірник історико-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів. – Т.1. / Гол. ред. Уляна Любович. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1989. – Т. 1. – С. 15 – 55.

8. Криловский А. Львовское ставропигиальное братство (Опыт церковно-исторического исследования). – К.: Тип. ун-та им. Св. Владимира, 1904. – 500 с.

9. Логвин Г., Міляєва Л., Свенціцька В. Український середньовічний живопис XIV – XVI ст. – К.: Альбом, 1976. – 68 с.

10. Лукашова С.С. Миряне и церковь: религиозные братства киевской митрополии в конце XVI века. – М.: Институт славяноведения РАН, 2006. – 320 с.

11. Овсічук В.А. Українське мистецтво другої половини XVI – першої половини XVII ст. Гуманістичні та визвольні ідеї. – К.: Наук. думка, 1985. – 430 с.

12. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – К.: Будівельник, 1985. – Т. 3. – 337 с.

13. Паньків Б. Матеріали до історії сіл і міст Рогатинщини (XV – XVIII ст.) // Рогатинська земля: історія і сучасність. Матеріали третьої наукової конференції. Рогатин, 26 березня 2002 р. – Львів – Рогатин: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2005. – Т. 4. – С. 29 – 47.

14. Петрушевич А.С. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – Львов: Изд. Галицко-Русская Матица, 1874. – Т. 1. – 700 с.

15. Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали третьої наукової конференції. Рогатин, 26 березня 2002 р. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2005. – Т. 4. – 340 с.

16. Церква Святого Духа в Рогатині: Альбом / Авт.-упор. В.І.Мельник. – К.: Наук. думка, 1991. – 144с.: іл.

17. Шостакова Н. Документи та матеріали до історії Рогатинських братств у фондах ЦДІА України м. Львова // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали Першої наукової конференції. – Львів – Рогатин: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1995. – С. 48 – 63.

18. Шустова Ю. Українські братства як провідники діяльної релігійності в кінці XVI – початку XVII ст. // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали третьої наукової конференції. Рогатин, 26 березня 2002 р. – Львів – Рогатин: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2005. – Т. 4. – С. 291 – 293.

Менько Василій. Рогатинское церковное братство в свете историографических исследований. В историографии о православной церкви главное место занимают труды научных работников о православных церковных братствах. В статье проанализирована научная наработка и вклад историков в изучение рогатинского братства. Отражены особенности развития историографии проблемы в контексте тогдашних условий развития, показаны основные направления и достижения в изучении проблемы, выяснена степень их изучения. Утверждается, что некоторые труды исследователей страдают односторонностью, ярко выраженным конфессиональным подходом.

Ключевые слова: братство, церковь, митрополия, епархия.

Men'ko Vasyl'. Rohatyn church brotherhoods through the prism of historiography researches. In the Orthodox Church historiography the main place is occupied by works of research workers about Orthodox Church fraternities. In the article historians' scientific work and their contribution is analyzed in the study of Rohatyn fraternity. The peculiarities of development of historiography problem are reflected in the context of that time development conditions, basic directions and achievements are shown in the problem study, the degree of their study is found out. It becomes firmly established that some researchers' works suffer by one-sidedness and brightly expressed confessional approach.

Keywords: brotherhoods, church, metropolitanate, diocese.